

Ádám Jenő szavaival élve a tanítónak kell megtalálni az utat-módot, amellyel esztétikai élményekben részesítheti tanítványait, „megnyitván szemüket, hogy lássanak, lelküket, hogy érezzenek, rá kell nevelje őket, hogy a művészi szépben gyönyörködni tudjanak.”⁴

JEGYZETEK

- [1] Kelemen László: Pedagógiai pszichológia. Bp., Tankönyvkiadó, 1981. 114. old.
[2] Kodály Zoltán: Gyermeknap beszéd. Visszatekintés, I. kötet 247. old. Bp., Zeneműkiadó, 1982.
[3] Csillag Lászlóné-Kerecsényi László: Az ének-zene tanítás módszertana, Tankönyvkiadó, 1966. 33. old.
[4] Ádám Jenő: Módszeres énektanítás, Bp. Turul kiadás, 1944. 262. old.

DR. BENE KÁLMÁN
Szeged

Első lépések a lírai művek elemzésében

Az egyik első olyan lírai mű, amelyet alaposan, részletesen elemezhetünk az általános iskolában, Csokonai verse. A ritmussal, rímekkel, líraisággal már ismerkedünk az elelőtt tanult elbeszélő költeményekben is, lírai alkotásokat is tanulunk már korábban, pl.: Balassi, Bornemisza vagy Janus Pannonius verseit. De amíg ezeknél a verseknél a szövegmagyarázat, a téma, a művek történelmi aspektusai alapján közeledünk az értelmezéshez, addig Csokonai lírája már komplex verselemzésekre is alkalmat ad.

A líra alapműfaja, a *dal* kétszer is szerepel a tanított Csokonai-művek között. A Tartózkodó kérelem a Csokonai-líra egyik legtöbbet kommentált verse, a másik viszont a szegényebb rokon szerepét tölti be. Csakugyan olyan egyszerű a helyzet, olyan egyszerű *helyzetdal* a Szegény Zsuzsi, a táborozáskor? A népies Csokonai és Petőfi kisebb versei valóban olyan magától értetődő, a gyerekektől semmiféle erőfeszítést nem igénylő alkotások? Valóban nem lehet vagy nem érdemes ezzel a verssel 45 percet eltölteni? A három kérdésre egyértelműen nemmel felelhetünk. A nem indoklására számos érv sorakoztatható fel – az itt következő sorokat is ez a szándék élteti.

Az óra bevezetésében Csokonai népiességéről szólunk. Az előző órán a Csurgó c. életrajzi olvasmányt tárgyalva megismerkedhetünk egy kissé a Tempefőiével is. Az első Csokonai-dramában a klasszicizmus ízlésének megfelelően még az alantas szórakozást testesíti meg a népmesét hallgató grófkisasszony, Éva – de ebben a jelenetben jegyzetek le először Magyarországon népmesét. A Szuszmir-mese egy részének tanulói bemutatása hangulatos indítása lehet a „Szegény Zsuzsi”-órának.

Az első számú motivációt kiegészítheti még egy részlet: az 1792-es Tempefői után 1802-ben a Szegény Zsuzsi mellett még egy nagyszerű dalt írt Csokonai, a Szerelemdalt a csikóbőrös kulacshoz c. verset. Ennek két-három versszaka Jankó János: Csokonai a csikóbőrös kulacssal c. festményének bemutatásával kiegészítve szintén szerepelhet a bevezetőben. (1)

A vers bemutatása előtt egy-két nagyon egyszerű kérdéssel indíthatunk: figyeljük meg, miről szól a költemény (téma); ki „mesél” a versben (vershelyzet, költői szerepjátszás).

A felolvasott mű megbeszélését a téma meghatározásával kezdjük tehát. A tartalom két fontos eleme: Jancsit elviszik katonának, és elbúcsúzik szerelmesétől. A legtöbb katonadal hangulata hasonlóan szomorú. Ezt a hangulatot a katonafogdosás, erőszakos toborzás, a hosszú évekig tartó katonáskodás történelmi „tapasztalatai” teremteték; utalhatnak Csokonai költőtársának, Fazekasnak életére is itt. Vagy felidézhetjük Arany: Nemzetőr dalának sorait:

„Nem kerestek engemet kötéllel,
Zászló alá magam csaptam én fel:”

Miért megy önként, szívesen katonának 48/49-ben a magyar paraszt, és miért fél ugyanettől más korokban? A válasz illusztrálására meghallgathatjuk Kodály Háy Jánosából a „Fölszántom a császár udvarát”. Ez újabb kérdést vet fel: vajon Csokonai dalában miért a török ellen, s nem az osztrákok, labancok ellen indul Jancsi. A felelet az életrajz ismeretében könnyen megadják a tanulók: Csokonai egész életében küzdött versei kiadásáért, hadakozott a cenzorral, kétségbeesetten kutatta a mecénást – nem írhatott nyíltan abban a korban, amikor a poétasorsot a Tempefői szállóigévé vált alcímével jellemezhetjük.

A téma másik alkotóeleme a szerelmesek elválása – itt is érdemes az analógiára hivatkozni. Ötödikben sokan könyv nélkül is számon kérjük Jancsi és Iluska búcsúját. Elmondhatjuk a két szerelmes búcsúszavait és az azt követő versszakot, majd összehasonlíthatjuk a Szegény Zsuzsi utolsó három szakaszával.

A témát vizsgálva megfigyelhetjük a vers felépítését is. A szerkesztés arányos: két egyenlő részre bontható a mű. Az elsőben a katonadaljelleg, a második részben a szerelmi búcsú dominál, természetesen a helyzetből adódóan a két elem az egész műben össze is fonódik, ez a műalkotás egységes, kerek egész.

A Szegény Zsuzsi, a táborozáskor műfaja dal. A műfajról a Tartózkodó kérelem elemzése idején már volt szó, most csak fel kell elevenítenünk az ott tanultakat. Ugyanakkor ez a vers a népdalokhoz is igen közel áll, ezt bizonyítja az is, hogy a tanult népdalok dallamára nagyszerűen énekelhető. Ki is próbálható két szomorú hangulatú, ismert népdal dallamára Csokonai verse. A „Felülről fúj az őszi szél” és a „Vidróczki híres nyája” ötödik, illetve hatodik osztályos énektananyag, elnekelgetésük nem jelent gondot – az „új” szövegváltozat pedig határozottan élményt nyújt.

Itt kell beszélnünk a helyzetdallról is. A Szegény Zsuzsi is ilyen epikus jellegű, eseményt elmondó dal, olyan alfaja a daloknak, amelyekkel Petőfi költészetében is gyakran találkozhatunk. (A gyerekek is ismerik pl. a Falu végén kurta kocsmá vagy a Befordultam a konyhára c. verseket.) Ráadásul a költő itt nem saját maga, hanem egy parasztlány nevében mondja el érzéseit. A „szerepjátszás”, a lány érzelmeinek megélevenítése nagyobb hatású, mintha a költő mesélné el a szerelmi búcsút, vagy ha Jancsi szerepét választaná.

Persze nemcsak a népdalok témáival való rokonsága és énekelhetősége miatt került közel Csokonai ebben a versében a népköltészethez. Figyeltsük meg azért a népies szókinccset (parancsolat, kártély, csákó, trombitaszó, kertek alja, pántlika stb.) és a népdalképeket is (gerlice, rózsa)!

Érdekes kiegészítése lehet a verselemzésnek, ha összehasonlítjuk a Szegény Zsuzsi 1802-es végleges szövegét az 1791-es, még cím nélküli első változatával. (2) A tanulónak külön kiosztott, sokszorosított első változat kilenc versszakos, a végső szövegből a

költő elhagyta az utolsó három szakaszt. Miért maradhatott el ez a három versszak? Költői szépségek, remek, népdalba illő sorok vannak benne, miért nem „kegyelmezett” meg Csokonai ilyen soroknak:

„Fekete föld, gyászos pallag,
Az én kincsem azon ballag”?

A válasz a végső változat teljességében, arányos felépítésében van – felesleges minden további versszak.

Még tanulságosabb az egymással megegyező versszakok megvizsgálása: hogyan fejlődött Csokonai költői ízlése, közelebb került-e a népköltészethez a tíz év alatt?

Az első szakaszban az utolsó sor változott meg, a *kincsem* metafora helyébe a *Jancsim* név lépett. Egy költői kép elveszett, de a cimadással és ezzel a változtatással közelebb került hozzánk, nevet kapott a vers szerelmespárja: Zsuzsi és Jancsi. A további változtatások is előnyére váltak a versnek: az *ó* indulatszót a fájdalmasabb, közvetlenebb *jaj* váltotta fel, a német Quartierből keletkezett *kvártély* szavunkból a ritkább, de a magyar kiejtéshez jobban idomuló *kártély* lett, a *süveg* szót a daliásabb, férfiasabb, hiszen a huszáröltözékhez tartozó *csákóra* cserélte a költő, a szólás elterjedt formája jelent meg a hatodik versszakban: a *szivem* helyett „A *lelkem* is sírt belőlem”. Kimondottan nagy nyeresége a versnek a negyedik és ötödik versszak záró sorainak megváltoztatása. Az első változatban még a *város kapujáig* kíséri Zsuzsi kedvesét, a másodikban már a népdalok jellegzetes helyszínéig, a *kertek aljáig*. Az ötödik szakaszban a szintelen *Meg annyi csókot* helyére egy nagyszerű fokozás lép: *Száz annyi csókot*...

A klasszicista költőre jellemző műveinek állandó javítgatása, csiszolása. A Csokonai összes művei kiadásokban is jelentős részt töltenek ki a szövegváltozatok. Mivel ezekre a Zsugori uram-nál a tankönyv is utal (sajnos szemelvények nélkül), így nem lehet haszontalan a Szegény Zsuzsi, a táborozáskor keletkezésének, kialakulásának vizsgálata sem. A két szövegváltozat rövid összevetése egyúttal alkalmat ad a vers költői eszközeinek, mondanivalójának, esztétikai értékelésének ismétlésére is.

Ahhoz, hogy a verselemző óra ne végződjön a részletek, apróságok boncolgatásával, ki kell vennünk a mikroszkóp alól a művet, újra vissza kell térni az egészhez, az eredeti élményhez a maga természetes közegében. Felolvastathatjuk az osztály egy jó szavalójával is – de meghallgathatjuk művészi tolmácsolásban lemezzel, magnóról is. És igen hatásos befejezés lehet, a mai gyerekekhez különösen közel hozhatja Csokonai versét, ha Koncz Zsuzsa előadásában a megzenésített vers hangzik el az óra végén.

JEGYZETEK

[1] Jankó János festménye és hozzá Csokonai Csikóbőrös kulacsának egy részlete bemutatható a Csokonai-anyaghoz készített hangosított diáról is. A szemléltetőanyagot M. Boda Edit állította össze és rendezte.

[2] Csokonai Vitéz Mihály minden munkája – Versek, Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1981. 43. l.